

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 72 Ağustos 2020 & Volume: 13 Issue: 72 August 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ZABTA YÖNELİK TENKİTLER İLE İLGİLİ İMAM MÜSLİM'İN DEĞERLENDİRMELERİ THE CONSIDERATIONS OF IMAM MUSLIM ABOUT CRITICISMS TO THE DHABT

Mustafa TAŞ*

Öz

Zabt, rivayetin kabul edilebilmesi için râvide bulunması gereken vasıflardan adâlet ile birlikte yer alan bir özelliktir. Hadisleri aradan uzun zaman geçse bile işittiği şekilde ezberinde tutarak eksiksiz ve ziyâdesiz bir şekilde başkalarına rivayet etme yeteneğine zabt denilmektedir. Râvinin ta'n edilmesiyle ilgili gaflet, kesretu'l-galat, suu'l-hıfz, vehm ve muhalefetu's-sikât zabta yönelik kusurlardandır. Bu çalışmada İmam Müslim'in (ö. 261/875) özellikle *el-Câmi'u's-sahîl*'inin *Mukaddime* ile *Kitâbu't-Temyîz* adlı eserlerinde bu tenkitlerle ilgili değerlendirmeleri araştırılmıştır. Ayrıca incelenmeye konu olan râvi ilgili yerlerde Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim arasında mukayese edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İmam Müslim, Zabt, Tenkit, Değerlendirme.

Abstract

Dhabet is the feature which is one of the qualification found in the narrator taking part with adalah can be accepted for narration. Dhabet means that the ability of Hadiths narration to the others by means of heard keeping in memorizing, complete and exact even though passes a long time. The unawareness concerned with the accusing of the narrator, kathrat al-ghalat (excessive number of mistakes), su'al-hifz (unreliable memory), wahm (acute uncertainty) and mukhalafat al-thiqat (contradicting with the highest authorities) are the defects for the dhabet. In this study is researched the considerations of Imam Muslim (d.261/875) concerning with that criticisms in his works especially which are named Al-Jami al-Sahih's Muqaddimah and Kitab al-Tamyiz. Also is tried to compare between Bukhari (d.256/870) and Muslim in the places related to narrator subject in review.

Keywords: Hadith, Imam Muslim, Dhabet, Criticism, Consideration.

* Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri, orcid no: orcid.org/0000-0001-9730-3291.

Giriş

Hadis ilmi rivayete dayanan bir ilim olduğu için bu rivayetleri nakleden râvilerin durumlarının bilinmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda hadislerin kabulü ya da reddi râviler hakkında verilecek olan hükme bağlı olmaktadır. Araştırma sonucunda râvi sika olarak değerlendirilirse hüküm de ona göre verilir. Bu maksatla hadis âlimleri isnad değerlendirmesine yönelmişler, cerh-ta'dil uzmanları râvi değerlendirme faaliyetinde bulunmuşlardır.

İsnad hakkında bazı hadis imamlarından nakledilen ifadeler İbn Sirîn'den (ö. 110/729) başlamak üzere isnada verilen değeri ve onun hadis rivayetindeki ehemmiyetini göstermektedir. İsnad, hadisin garantisi kabul edilmiştir. Bu garanti, isnad zincirini meydana getiren her bir râvi halkasının sağlam ve güvenilir olmasıyla teşekkül eder. Yani her bir hadisin başına eklenen muttasıl bir isnadda görülen her şahsın güvenilir kimse olması lazımdır ki o isnadla gelen hadise sahih denilebilsin (Koçyiğit, 2009, 33).

Âlimler rivayetin kabul edilebilmesi için râvide adâlet ve zabt olmak üzere iki temel vasfın bulunması hususunda ittifak etmişlerdir (Yücel, 2013, 101). Bu bağlamda hadis musannefatında bulunan müelliflerin eserlerine almış oldukları râviler hakkındaki değerlendirmelerin cerh-ta'dil kaynaklarında önemli bir yekûn oluşturduğu görülmektedir. Özelde Buhârî ve Müslim'in ricâli ile ilgili genelde *Kütüb-i sitte* râvileri hakkında ilk dönemlerden itibaren çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada İmam Müslim'in zabta yönelik tenkitler ile ilgili metodu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çünkü yukarıda zikri geçen Müslim'in eserleri hadis ilmi hususunda ilk metinlerden kabul edilir. Bu kaynaklarda isnad ve metin değerlendirmeleri ile ilgili olarak önemli miktarda bilginin yer aldığı görülmektedir.

Hadis tarihinde önemli bir isim olan Müslim'in râvi değerlendirme kriterleri arasında yer alan zabt ile ilgili tenkitler karşısındaki metodu ile ilgili olarak ilk önce Müslim'in *es-Sahîh*'inin *Mukaddime*'sinde yer alan değerlendirmelere yer verilmiş daha sonra *Kitâbu't-temyîz*'de yer alan örnekler üzerinden konu pratik olarak nasıl bir düzlemde yer almıştır şeklindeki bazı soruların cevabı aranmaya çalışılmıştır. Yine bunun yanında konu ile ilgili tenkit edilen râvilerin Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'inde yer alıp almadığı hususu da bizler için önemli bir veri olma niteliği taşıyacaktır. Böylece söz konusu iki musannif arasında geçmişten günümüze yapılmış mukayeselere bir katkı sunulması amaçlanmıştır.

1. Zabıt

İnsan yaratılış itibarıyla hatadan kurtulamamıştır. Hadis âlimleri, râvileri zabt açısından yaptıkları yanlışlıkları rivayete etkisi açısından incelemişlerdir. Sözlükte "bir şeyi sıkı tutmak, bir sözü iyice belleyip ezberlemek, kaydetmek" (Râzî, 2014, 336; İbn Manzûr, ts.,VII, 340-341; İbrâhîm Mustafa vd., ts., 533) anlamındaki zabt kelimesi, hadis terimi olarak râvinin kabul görmüş tahammül yollarıyla aldığı bir rivayeti, herhangi bir tereddüde düşmeden ve değişiklik yapmadan hocasından aldığı gibi nakletme özelliğini ifade eder. Râvi zabt yönünden müteyakkız, hâfız, zâbit ve âlim olmalıdır (İbnü's-Salâh, 2012, 104-105; Nevevî, 1985, 48; Erul, 2013: XLIV, 61). Başka bir ifadeyle zabt; râvi hıfzından rivayet ediyorsa naklettiklerini ezberlemiş olması, kitabından rivayet ediyorsa kitabını her türlü değişiklikten koruması, mânen rivayet ediyorsa lafızların manaya delâletini iyi bilmesi ve dikkatli olmasıdır (Yücel, 2013, 101).

Muhaddisler zabtı, zabtu's-sadr (ezberleme) ve zabtu'l-kitab (yazma) olarak iki kısma ayırmışlardır:

a) Zabtu's-sadr: Râvinin dinlediği hadisi dilediği anda hatırlayacak şekilde iyi bir şekilde ezberlemesidir.

b) Zabtu'l-kitab: Râvinin hadisleri kaydettiği kitabını tahammül anından edaya kadar her türlü tebdil ve taşıyirden korumasıdır (İbn Hacer, 2001, 69-70; Âşikkutlu, 1997, 100; Erul, 2013, XLIV, 61).

Râvinin zabt ehli olması, onun rivayetlerini zabt ve itkân sahibi sika râvilerin rivayetleriyle beraber değerlendirmekle anlaşılır. Eğer bu rivayetler birbirleriyle muvafıkça -nadiren muhalefet olsa bile- o râvi zabt ve sebt ehlidir. Eğer rivayetler arasında muhalefet çok ise zabtın kusurlu olduğu anlaşılır ve onunla ihticâc edilmez (İbnü's-Salâh, 2012, 106; Tahhân, 1996, 142; Âşikkutlu, 1997, 102, 106).

Râviler zabt ve itkân bakımından eşit değildir. Kimisi bu konuda çok ilerde kimisi daha geride kimisi ise orta düzeydedir. Bu hususla ilgili olarak İbn Ebî Hâtîm'in râvileri beş tabakaya ayırdığı bilinmektedir:

Birinci tabaka: Hadiste sebt, mutkin, hâfız, verâ sahibi, tezkiye ehli ve cerh-ta'dil uzmanı kimselerdir. Bunların cerh ve ta'diline itimat edilir, hadisleriyle ve ricâl konusundaki görüşleriyle ihticâc edilir.

İkinci tabaka: Adâlet sahibi, rivâyetlerinde sebt sadûk, hadiste hâfız mutkin ve dininde verâ sahibi kimselerdir. Böyle râvilere güvenilir ve onların hadisleriyle ihticâc edilir.

Üçüncü tabaka: Rivâyetlerinde sadûk, dininde takva sahibi ancak bazen hata eden sebt kimselerdir. Cerh-ta'dîl otoriteleri bunların rivayetlerini kabul etmişlerdir. Bu râvilerin hadisleriyle ihticâc edilir.

Dördüncü tabaka: Verâ sahibi ve sadûk olmakla birlikte çoğu zaman vehim, hata, sehiv ve galatı olan gaflet ehli kimselerdir. Bunların rivayetleri terğib, terhîb, zühd ve adâb gibi konularda kullanılır. Helâl ve harâm konularında onların hadisleriyle ihticâc edilmez.

Beşinci tabaka: Kendisi sıdk ve emânet ehli olmayıp, sıdk ve emânet ehli arasına karışan, kendisini gizleyen, tedlis yaptığı bilinen ve uzman âlimlerce yalanı tespit edilen kimselerdir. Bu kimselerin rivayetleri terk edilir, itibâr edilmez ve rivayetleriyle uğraşılmaz (İbn Ebî Hâtim, 1953, II, 37; Keskin, 2003, 3/2, 21-22).

Muhaddislerin kriterleri titiz ve sıkıdır. Onlar temiz bir şeyi ancak temiz bir kimseden alıyorlardı. Bu sebeple ilk olarak râvileri inceler, râvilerde bir zayıflık olduğu ortaya çıkarsa metin sahih de olsa hadisi terk edip kabul etmezlerdi. Çünkü onlara göre rivayetin kabul edilebilmesi için hadisin iki parçası olan isnad ve metnin aynı anda sahih olması gerekmektedir. Bunlardan sadece birisinin sahih olması rivayetin kabulü için yeterli değildir (A'zamî, 1990, 85).

Râvinin mevsûkiyetine ayrı bir önem veren Müslim, muhaddislerin râvinin sadece adâlet vasfına bakmadığını, zabt ehli olmasını da göz önünde bulundurduklarını bazı rivayetlerle ortaya koymuştur. Nitekim Ebu'z-Zinâd'dan (ö. 131/748) naklettiği, "Medine'de hepsi güvenilir yüz kişiye rastladım. Fakat bu işin ehli olmadıkları için hiçbirinden hadis alınmazdı." (Müslim, 2010: Mukaddime 19) rivayeti sadece güvenilir olmanın yeterli olmadığına bir delildir. Zabıt açısından da râvide bir sıkıntının olmaması gerekmektedir. Yine o, "Sika olanlardan başkası Resulullah'tan hadis nakletmemelidir" demiştir (Müslim, 2010, Mukaddime 19). Nevevî bunun manasının hadis sika olanlardan başkasından kabul edilmez." şeklindedir demiştir. (Nevevî, 1929, I, 87).

2. Zabta Yönelik Kusurlar

Zabt bakımından kusursuz râvi yoktur. Burada asıl olan, hatanın fazla olmamasıdır. Cerh-ta'dîl âlimleri, râvileri naklettikleri rivayetlerde yaptıkları hataların miktarına göre değerlendirerek, onları farklı zayıflık derecelerine ayırırlar. Râvilerin hatalarını, rivayetlerini diğer sika imamların rivayetleri ile mukayese ederek belirlerler. Çok yanılma, aşırı dalgınlık, hâfıza bozukluğu, vehim ve muhalefet râvilerin zabt yönünden tenkit edilmelerine sebep olan kusurlardır (Hammâde, 1997, 380; Ahmed Naim, 1987, I, 296-297). Râvinin zabtı onun rivayetinin çoğunlukla sika kimselerin rivayetleri gibi olması ve nadiratın dışında onlara muhalefet etmemesi ile bilinir. Az rastlanılan muhalefet onun zabtını ihlal etmez. Aksine onun rivayeti delil gösterilir çünkü bu kadarından kurtulmak imkânsızdır. Şayet muhalefeti çok olursa o takdirde zabt şartı ihlal edilmiş olur ve onun rivayeti delil gösterilmez. Rivayetinde karıştırma ve ızdırabın hükmü de böyledir. Eğer bu nadir görülürse zararı olmaz fakat çok görülecek olursa rivayeti kabul edilmez (Nevevî, 1929, I, 50).

2.1. Çok Yanılmak (Kesretu'l-galat)

Râvinin rivayetinde çok hata yapması rivayetlerinin kabulünü engelleyen önemli bir kusurdur. Râvinin zabt vasfını ortadan kaldıran hatanın, ittifak edilen bir miktarı bulunmamakla birlikte çok yani kesretu'l-galat olması esas alınmıştır (Yücel, 2013, 107). Galat kelimesi sözlükte "kasıtsız hata yapmak, yanılmak; hata, yanlış" anlamlarına gelir. Hadiste galat râvinin hâfıza zayıflığı, bilgisizliği, Arap dilindeki yetersizliği, rivayet konusundaki gevşeklik ve dikkatsizliği, fizikî veya psikolojik kusuru, olumsuz çevre şartları, rivayeti yanlış anlaması gibi sebeplerle farkında olmadan hata yapmasıdır (Polat, 1996, XIII, 300). Zabta yönelik ta'n sebepleri arasında râvinin rivayette çok yanlış yapması zikredilmektedir (Ahmed Naim, 1987: I, 296; Uğur, 2018, 180). Yanlış oranı yüzde elli ve daha fazla olan râvinin rivayeti kabul edilmez. Çünkü en sika râvilerin bile hata yapma ihtimali bulunmaktadır. Bu nedenle çok yanılmanın ölçüsü, hataların doğrulardan fazla olmasıdır. Nitekim Yahya b. Maîn bu durumu, "Hata yapmadığını iddia eden en büyük yalancılardan biridir. Hadis rivayet edip de yanılmayana şaşarım." şeklinde ifade etmiştir. Süfyân es-Sevrî ve Abdullah b. Mübârek de hatadan kimsenin kurtulamadığını belirtmiştir. Süfyân es-Sevrî, bununla birlikte hıfz yönü galip gelmeyen râvinin zâbit sayılamayacağını, hataları doğrularını geçen kişinin terk edileceğini ifade etmiştir. Abdurrahman b. Mehdî de hatası doğrularını geçen kişiyi yalancılık ithamı altında olan kişi ile birlikte zikrederek bu gibi kimselerden hadis yazılamayacağını belirtmiştir (Hatîb, 2012, 143-144; İbn Receb, ts., I, 109, 159).

Hadis rivayetinde çok hata yapmanın râvinin zabt ehliyetini yok edeceği hususunda âlimler görüş birliği içindedir. Şu'be b. Haccâc kimlerin rivayeti terk edilir sorusuna, "Tanınmış kimselerden daha önce hiç duyulmamış hadisler rivayet edenlerin ve çokça hata yapanların" cevabını vermiştir (İbn Hibbân, 1992, I, 77).

İmam Müslim "Zayıf râvilerden rivayette bulunmaktan nehîy ve rivayetleri alırken ihtiyat gösterilmesi" başlığı altında şu rivayete yer vermiştir: "Büşeyr el-Adevî İbn Abbas'a geldi ve hadis rivayet

ederek: Rasûlullah şöyle buyurdu: Rasûlullah böyle buyurdu... demeye başladı. İbn Abbas ise onun hadis rivayetlerine kulak vermiyor; ona bakmıyordu. Bunun üzerine Büseyr: Ey İbn Abbâs! Neden seni zikrettiğim hadise kulak astığını görmüyorum! Ben sana Allah Rasûlundan hadis okuyorum. Hâlbuki sen dinlemiyorsun? dedi. İbn Abbas şu cevabı verdi: Bir zamanlar biz bir kimseyi: "Rasûlullah şöyle buyurdu.." derken işittik mi gözlerimiz hemen ona yönelir; ve kulaklarımızı ona verirdik. Ta ki insanlar her boyayı boyamağa başladılar, artık biz de tanıdığımız şeylerden başkasını onlardan almaz olduk." (Müslim, 2010, Mukaddime 18).

"Rivayetleri münker olan ve çokça hata yapan" başlığı altında Müslim, hadisleri çoğunlukla münker ve hatalı yanlış olan kimselerin hadislerini rivayet etmekten de uzak durduğunu ifade etmektedir. Ona göre bir muhaddisin hadisindeki münkerlik alameti, onun rivayetinin hıfz ve makbul olan başka râvilerin rivayetleri ile karşılaştırıldığı zaman onların rivayetlerine muhalefet etmesi ya da neredeyse onlara muvafık olmamasıdır. Şayet hadislerinin çoğu bu şekilde ise onun hadisi metrûk ve gayri makbuldür. Abdullah b. Muharrer, Yahya b. Ebî Üneyse, Cerrâh b. el-Minhal, Abbâd b. Kesir, Hüseyin b. Abdullah b. Dumeyra ve Ömer b. Suhbân ile münker hadis rivayeti hususunda onların yolundan gidenler bu nevi muhaddislerdendir (Nevevî, 1929, I, 57). Müslim bu tür hadisler üzerinde durulmayacağını ve onlarla meşgul olunmayacağını ifade etmiştir (Müslim, 2010, Mukaddime 15).

Kitâbu't-temyîz' de bu konuyla ilgili şu örnekler yer almaktadır:

تنا أبو بكر بن أبي شيبة، ثنا أبو الأحوص، عن أبي إسحاق، عن مجاهد، عن ابن عمر قال: (سمعت رسول الله ﷺ أكثر من عشرين مرة يقرأ في الركعتين بعد المغرب والركعتين قبل الفجر ب: قل يا أيها الكافرون، و قل هو الله أحد) وإبراهيم النخعي، عن مجاهد، عن ابن عمر بهذا. وهذا الخبر وهم عن ابن عمر

Ebû Bekr b. Ebî Şeybe -Ebu'l-Ahvas - Ebû İshak -Mücâhid- İbn Ömer şöyle dedi: "Hz. Peygamber'in akşam (namazının farzından) sonra ve sabah (namazının farzından) önceki iki rekâtta "Kâfirûn" ve "İhlas" surelerini okuduğunu yirmiden fazla kez işittim." (İbn Ebî Şeybe, 2004, III, 147). Bu haberde İbn Ömer'in vehmi vardır. Müslim burada vehim ile galatı aynı anlamda kullanmıştır. Buna delil İbn Ömer'den nakledilen sahih rivayetlerdir. O, Hz. Peygamber'den gece ve gündüz on rekât nafile namazında ve sabah namazının iki rekâtında ezberlenen şeyi zikretmiştir. İbn Ömer bunu Hafsa'nın (ö. 45/665) kendisine haber verdiğini ifade etmiştir. Buna göre Resulullah fecir vakti girdikten sonra iki rekât hafif bir namaz kılıyordu (Müslim, 2010, Salâtü'l-müsâfirîn 87). Söz konusu zaman Hafsa'nın onun yanına giremediği bir saatti. Öyleyse o nasıl olur da kardeşinden öğrendiğini haber verdiğini halde yirmiden fazla Hz. Peygamber'in kıraatini işitir? (Müslim, 1982, 208). Müslim bu cevapla İbn Ömer'in rivayetine karşı çıkmıştır. Aynı rivayet üzerine farklı âlimlerin yaptıkları değerlendirmelerin Müslim'in tenkidıyla paralellik gösterdiği tespit edilmiştir. Rivayetdeki galata sebep olan kişilerin farklı oldukları düşünülse de Müslim'in bu rivayet bağlamında yaptığı değerlendirmelerde isabet ettiği ifade edilmiştir (Çilek, 2017, 57). Kaynaklarda rivayet şu şekilde yer almaktadır:

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عُثَيْبِ بْنِ أَبِي نَضْرَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا نَافِعٌ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: «صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَجْدَتَيْنِ قَبْلَ الظُّهْرِ، وَسَجْدَتَيْنِ بَعْدَ الظُّهْرِ، وَسَجْدَتَيْنِ بَعْدَ الْمَغْرَبِ، وَسَجْدَتَيْنِ بَعْدَ الْعِشَاءِ، وَسَجْدَتَيْنِ بَعْدَ الْجُمُعَةِ، فَأَمَّا الْمَغْرِبُ وَالْعِشَاءُ فَفِي بَيْتِهِ» (Buhârî, 2011: Teheccüd 29)

Müslim "İsnadı mahfûz olmayan başka bir haber" başlığı altında şu rivayete yer vermektedir: Ebû Hureyre rivayet etmiştir: "Bir adam Allah Resulu'ne meshin temizliği hakkında sordu? Hz. Peygamber (as) mukim için bir gün bir gece, misafir için üç gün üç gecedir." dedi (İbn Mâce, 2013: Tahâret 86). Müslim, Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamber'den mesh hakkında mesh üzerine meshi inkâr eden sahih rivayetlerin varlığı nedeniyle nakledilen bu rivayeti hıfz etmediğini ifade etmiştir. Rivayet şöyledir: "Ebû Zûr'a dedi ki: Ebû Hureyre'ye mesh üzerine meshi sordum. Dedi ki: Ebu Hureyre Mervân b. el-Hakem'in evine girdi. O idrarını yaptıktan sonra biraz su istedi ve onunla abdest aldı. Meshlerini de çıkardı. Ve "Allah bize sığır ve koyun derilerine mesh etmemizi emretmedi." dedi (Müslim, 1982, 209).

Müslim'e göre Allah Resulünden meshle ilgili bir hadis hıfzedilmiş olsa Hz. Peygamber'in en yakını ve en bağlılarından biri olan Ebû Hureyre'nin bunu bilmesi gerekirdi. Onun, "Allah bize sığır ve koyun derilerine mesh etmemizi emretmedi" sözündeki meshi inkâr ifadesi ile "Eşeğin sırtı ile mesh üzerine meshetmek arasında fark görmem" sözü Ebû Hureyre'nin Resulullah'tan mesh konusunda hâfız olmadığını göstermektedir. Mesh rivayetini Ebû Hureyre'den Hz. Peygamber'e isnad eden kişi söz konusu rivayeti zayıf hale getirmiş ve bilmeden ya da kasten hata etmiştir. Müslim bu rivayetlerin bir araya getirilip karşılaştırılmasıyla sahihlerinin sakimlerinden temyiz edileceğini ve hâfızların zıddına zayıf râvilerin haberlerinin açığa çıkacağını ifade etmiştir. Bu nedenle hadis mütehasısları Ömer b. Abdullah b. Ebî Has'am ve benzeri râvilerin, hâfızların ma'rûf ve sika râvilerin rivayetlerine muhalif münker rivayetlerini zayıf kabul etmişlerdir (Müslim, 1982, 209). Burada Müslim'in kullanmış olduğu "müstenker" şeklindeki

kullanımla kastedilenin münker olduğu görülmektedir. Nitekim III. (IX.) yüzyıldan itibaren ortaya çıkan münker terimiyle ilgili tanımlar arasında zikredilen “zayıf râvinin güvenilir râvilere muhalif olarak rivayet ettiği hadis” şeklindeki münkeri ilk defa İmam Müslim “râvinin rivayetinin güvenilir hâfızların rivayetine muhalif olması” şeklinde tanımlamış ve Ömer b. Abdullah b. Ebû Has’am gibi zayıf râvilerin hâfız diye bilinen sika râvilere muhalif olarak naklettikleri hadislerin münker ve zayıf olduğunu söylemiştir (Efendioğlu, 2006, XXXII, 13). Tirmizî Buhârî’den mezkûr râvinin “ضعيف الحديث ذاهب وضعفه جدا” şeklindeki lafızlarla cerh edildiğini nakletmiştir. Yine Buhârî’nin onun hakkında “منكر الحديث ذاهب” dediği de nakledilmektedir (İbn Hacer, ts., XXXI, 409; Zehebî, 1995, III, 211).

İmam Müslim, metninde hata ile nakledilen şu rivayete yer vermiştir: “Ebû İshak dedi ki: Esved b. Yezîd’e Aişe’nin (ö. 58/678) kendisine Resulullah’ın namazlarına ait neler söylediğini sordum. Aişe şöyle dedi: “Resulullah gecenin evvelinde uyur sonunu ihya ederdi. Sonra ailesine bir ihtiyacı olursa ihtiyacını görür, gusül almadan uyurdu.” Müslim bu rivayette, senedde yer alan Ebû İshak’ın hatasının olduğunu çünkü Nehâî ve Abdurrahman b. el-Esved’in Ebû İshak’ın rivayetinden farklı bir rivayette bulduklarını belirtmiştir. Bu bağlamda Müslim, Hz. Peygamber’in cünüp olduğunda yatmadan önce abdest alması ile ilgili bazı rivayetleri nakletmiştir (Müslim, 1982, 181-182; a.mlf., 2010, Hayız 21-22). Bu rivayetlerde Hz. Peygamber’in abdest alıp ondan sonra uyuduğu geçmektedir (Ahmed b. Hanbel, 1999, XL, 101). Bu örnekte İmam Müslim hatanın hangi râviden kaynaklandığını tespit etmiş, daha sonra bu hususu çeşitli rivayetlerle desteklemek için bazı hadislerle yer vermiştir. Müslim burada verdiği illetli rivayeti *Sahih*’inde son kısmı olmaksızın farklı senedlerle vermektedir (Müslim, 2010: Salâtu’l-müsâfirîn 129). Hadis uzmanlarının bu rivayet hakkında tenkitleri bulunmaktadır (Çilek, 2017, 81).

“Metninde hata ile nakledilen haberlerden”¹ örnek başlığı altında Müslim, Şu’be’nin (ö. 160/776) Fatiha okunduktan sonra âmîn demek ile ilgili olarak “sesini kıstı” şeklinde nakledilen rivayette (Tirmizî, ts.: Salât 184) hata ettiğini ifade etmiştir (Müslim, 1982, 180). Tirmizî (ö. 279/892), Buhârî’nin bu hadis hakkında şöyle dediğini zikretmiştir: “Bu konuda Süfyân es-Sevrî’nin (ö. 161/778) hadisi, Şu’be’nin hadisinden daha sahihtir. Şu’be bu hadiste yanılmıştır. Şöyle ki râviler arasında bir kimseye “Hucr ebi’l-Anbes” demektedir. Oysa o “Hucr b. Anbes”tir ve Ebu’s-Seken diye bilinmektedir. Bir diğer hatası ise “Alkame b. Vâil”den diyor, oysaki hadisin senedinde “Alkame” yoktur, o “Vâil b. Hucri”dur. Ayrıca “Amîn” kelimesinde “sesini alçalttı” demektedir hâlbuki bu kelime “sesini yükseltti” şeklindedir. Yine Tirmizî bu hadisi Ebu Zür’a’ya da (ö. 281/894) sormuş: Ebû Zür’a da Süfyân’ın bu hadisinin Şu’be’nin hadisinden daha sahih olup Âlâ b. Sâlih el-Esedî, Seleme b. Küheyl’den Süfyân’ın rivayetine benzer bir hadis daha rivayet edildiğini ifade etmiştir (Buhârî, ts., III, 73). Görüldüğü kadarıyla bu örnekte devrin önemli üç muhaddisi Şu’be’nin bu rivayetindeki hatayı dile getirmişlerdir. Müslim’in bu bilgiyi ismi geçen bu hocalarından aldığı ifade edilebilir. Müslim, Hz. Peygamber’in “amîn” lafzını cehrî/sesli okuduğu hakkındaki rivayetlerin mütevatir olduğunu da ifade etmiştir (Müslim, 1982, 181).

Bu bilgiler ışığında Müslim’in hata ve galat gibi istilahları kullandığı, bu lafızlarla râvi ve rivayetleri tenkit ettiği görülmektedir. *Mukaddime*’de bu râvilerden ve rivayetlerinden kaçınmak gerektiğini ifade etmiştir. Burada söylenmesi gereken bir diğer husus o, *Kitâbu’t-temyîz*’de rivayetler arasında karşılaştırma yaparak bu türden sonuçlara ulaşmıştır. Buhârî’nin *el-Câmi’u’s-sahih*’inde kesretü’l-galat şeklinde ifade edilen çok hata yapan râvilerin yer almadığı, ancak az hata yapan râvilerin rivayetlerinin mütâbaat olarak yer aldığı ifade edilmiştir (İbn Hacer, 2000, 548-550; Polat, 1996, 90; Uğur, 2005, 108).

2.2. Gaflet (Dikkatsiz/Kapılğan olmak-Fartu’l-gafle)

Gaflet, râvinin ezberleyerek veya yazarak hocasından aldığı hadisi dikkatsizlik ya da dalgınlık sebebiyle hatalı rivayet etmesidir (Uğur, 2005, 101; Polat, 1996, XIII, 285). Fartu’l-gafle ise râvinin aşırı gâfil, kapılğan ve dikkatsiz olmasıdır. Hıfz ve itkanda sıkça yanılmak râvinin cerhine sebep olur (Ahmed Naim, 1987: I, 296; Aydın, 2009, 75). Yani ara sıra rastlanan dikkatsizlik kusur kabul edilmemiş, gafletin ta’n sebebi olabilmesi için sık sık, çokça (kesîru’l/fartu’l-gafle) tekrarlanması kaydı konulmuştur. Nitekim İbn Hibbân, az hata yapan âdil râvinin rivayetlerindeki hükmün, hata ettiği rivayetlerinden kaçınarak hata yapmadıklarına uymak olduğunu ifade etmiştir. Bu bakımdan râviler üç kısma ayrılmaktadır: Bir kısmının teferrüd ettikleri dışındaki rivayetleriyle, bir kısmının sadece sika râvilere muvafık rivayetleriyle ihticâc

¹ İmam Müslim *Sahih*’inin *Mukaddimesi*’nde haber kelimesinin çoğulu olan ahbâr kelimesini zikretmiştir. Ancak o “ahbâr” kelimesini hadis anlamında kullanırken “الأخبار عن رسول الله” “Resulullah’tan gelen haber” kaydını koymayı ihmal etmez. Müslim’in haberi hadisten daha geniş anlamda kullandığı görülmektedir. Hicri üçüncü asırda mutlak anlamda “ahbâr” kelimesinin muhaddisler tarafından hem Hz. Peygamber’den hem de sahâbe, tabiîn ve daha sonraki kimselerden nakledilen bilgi anlamında kullanıldığı bilinmektedir. bk. Müslim, 2010: Mukaddime 13; Yücel, 2013, 42-43.

edilir. Bir kısmının da güvenilir râvilerle muhalif olmadıkça, rivayetleri makbul olup sika râvilerle muvafık olanlarıyla ihticâc edilir (İbn Hibbân, 1992, II, 283-284).

Bu konuyla ilgili olarak İbn Abbâs "Mugaffel (gaflete kapılmış) şeyhten hadis yazılmayacağını" ifade etmiştir (Hatîb, 2012, 136). Ahmed b. Hanbel de yalancılık ile müttehem, gafleti ve kötü hâfızası sebebi ile hatası doğrusundan fazla olan râvileri terk etmiştir. Onun rivayet ettiği zayıf râviler, hâfızası zayıf olan ya da âdil veya mecrûh olduğu ihtilâflı kimseler gibi zaafı az olanlardır (İbn Receb, ts: I, 92). Yine Buhârî'nin hocası Humeydî, kitabında yanlış olduğu kendisine söylenen bir râvinin, kitabındaki rivayeti terk ederek kendisine telkin edildiği şekliyle hadisi rivayet etmesi ya da aradaki farkı anlamadan başkalarının sözüyle kitabındaki rivayeti değiştirmesi ya da farkında olmadan manayı değiştirecek şekilde fâhiş tashifte bulunmasını gafletin bir sonucu olarak değerlendirerek böyle bir kimsenin rivayetinden kaçınılacağını ifade etmiştir (İbn Ebî Hâtim, 1953, II, 33-34; Hatîb, 2012, 137; Âşıkkutlu, 1997, 133). Bu rivayette zikredilen telkin, râvinin gaflet yüzünden güvenilirliğini kaybetmesine yol açan zabt kusuru için kullanılan bir hadis terimi olarak kullanılmaktadır. Sözlükte "bir sözü veya düşüncüyü başkasına aşlamak, zihnine sokmak" anlamındaki telkin, (Râzî, 2014, 521) terim olarak "bir râvinin hâfıza bozukluğu, dalgınlık veya gevşekliğinden (gaflet) yararlanarak sened veya metin yönünden kendisiyle ilgisi olmayan bir hadisi, 'bu hadisi sen rivayet ettin' gibi sözlerle kabullenmesini sağlamak" demektir. Telkini kabul etmek râvinin rivayet ehliyetini ortadan kaldırır (Zerkeşi, 1998, II, 424; San'ânî, ts., II, 155; Aydınlı, 2009, 316; Âşıkkutlu, 2011, XL, 406-407).

Aşağıda gaflet sebebiyle tenkit edilen râvilerden Buhârî ve Müslim'in rivayet edip etmediği araştırılmıştır: Buhârî ve Müslim gaflet kusuru nedeniyle cerh edilen bir râvi olarak değerlendirilen Rişdîn b. Sa'd'dan (ö. 188/804) (Buhârî, ts.: III, 337; a.mlf., 1986, 49; İbn Hacer, 1991, 209) rivayet etmemiştir (İbn Hacer, ts.: III, 240). Önceki dönem münekkitleri tarafından telkini kabul ettiği için tenkit edilen bazı râviler bulunmaktadır. Örneğin Şu'be, Simâk b. Harb'i (ö. 123/740) telkini kabul ettiği için tenkit etmiştir. Süfyân es-Sevrî de Simâk'ı zayıf kabul etmiştir. Yahya b. Maîn ise sika olduğunu söylemiştir (İbn Ebî Hâtim, 1953: IV, 279; Mizzî, 1994: XII, 119; İbn Hacer, ts.: IV, 204-205). Ebû Hâtim er-Râzî, Simâk'ın sika sadûk olduğunu ifade etmiştir. Bu değerlendirmelerle birlikte İbn Adî'ye göre Simâk'ın rivayetlerinin çoğunda bir problem yoktur ve hadisçiler bunları terk etmemiştir, bu rivayetler hasen mertebesinde. Ancak Simâk'ın kendilerinden hadis naklettiği râviler arasında meçhul şahsiyetlerin, hatta sika olmayan kişilerin bulunması onun eleştirilme sebeplerinden biri olmuştur. Ayrıca İkrime tarikiyle İbn Abbâs'tan olan rivayetleri işitmediği halde bazı rivayetleri işitmiş gibi aktarması, başkalarının munkatı olarak rivayet ettiği haberleri mevşûl, mevkûf rivayetleri merfû diye nakletmesi ve çok hata yapması gibi sebeplerle de tenkit edilmiştir (İbn Adî, 1984, III, 460, 462; Özafşar, 2009, XXXVII, 209). Buhârî ise Simâk hakkında bir değerlendirmede bulunmamakla birlikte (Buhârî, ts., IV, 173) ta'lîken kendisinden rivayet etmiştir. İmam Müslim'de Simâk'tan rivayet etmiştir (Buhârî, 2011, Eymân ve'n-nüzûr 43; Müslim, 2010, Tahâret 224; İbn Hacer, ts., IV, 204).

Yahya el-Kattân, Mücâlid b. Saîd'i (ö. 144/761) telkini kabul ettiğinden dolayı tenkit etmiştir (İbn Hacer, ts.: X, 37). Buhârî ise Yahya el-Kattân'ın onu zayıf gördüğünü, İbn Mehdî'nin ondan rivayet etmediğini nakletmiş (Buhârî, ts., VIII, 9) ve Mücâlid'den rivayet etmemiştir (İbn Hacer, ts., XVI, 30). Müslim ise rivayet etmiştir (İbn Hacer, ts., X, 36). Yine Yahya el-Kattân, Abdurrahman b. Harmele'yi telkini kabul etmesi dolayısıyla tenkit etmiştir (Mizzî, 1994, XVII, 60; İbn Receb, ts., I, 116-117). Buhârî ise mezkûr râvi ile ilgili Süfyân es-Sevrî, İmâm Mâlik ve Yahya el-Kattân'ın ondan rivayet ettiğini nakletmiş ancak kendisi herhangi bir değerlendirmede bulunmamış (Buhârî, ts.: V, 270-271) ve ondan rivayet de etmemiştir. Müslim ise mezkûr râviden rivayet etmiştir (Mizzî, 1994, XVII, 61).

Buhârî burada değerlendirilen söz konusu râvilerin bazılarında *el-Câmi'u's-sahih*'te ta'lîk ve mütâbaat olarak rivayet etmiş bazılarında ise rivayet etmemiştir. İmam Müslim'in ise bu başlık altında araştırılıp telkin kabul etme nedeniyle tenkit edilen râvilerden rivayet ettiği görülmektedir. Yani ulemanın ifade ettiği Buhârî'de tenkit edilen râvi sayısının Müslim'e göre daha az olduğu tespitinin doğru olduğu söylenebilir.

2.3. Kötü Hâfıza (Sûu'l-hfz)

Râvinin zabtına zarar veren cerh sebeplerinden biri de hâfıza bozukluğudur. Hâfıza, hadislerin ezberlenip nakledilmesinde en önemli araçlardan biridir. Bu nedenle hâfızanın kuvvetli olması, her türlü bozukluklardan uzak olması tercih sebebidir. Münekkitler de bu maksatlarla hâfıza bozukluğu tespit edilen râviyi cerh etmişlerdir.

Hadis rivayetinde hâfıza bozukluğu, sika olarak bilinen bir râvinin çeşitli nedenlerle akıl ve hâfızasında meydana gelen değişiklikler sonucu rivayetlerinde çokça hataya düşmesidir. Kötü hâfıza,

râvinin doğru tarafının hatalı tarafına tercih edilememesi olup iki kısımdan ibarettir. Eğer sûu'l-hıfz (kötü hâfıza), râvinin bütün hallerinde görülürse, bazı hadisçilere göre bu râvinin hadisi şazdır. Fakat sûu'l-hıfz, râvide ya yaşlılığı dolayısıyla, ya gözlerinin görmemesi, yahutta daima güvendiği ve hıfzında müracaat ettiği kitaplarının yanması veya kaybolması sebebiyle sonradan meydana gelirse, bu râviye muhtelit denir (İbn Hacer, 2001, 129; Tahhân, 1994, 72; Nusayra, ts., 111-112; Tehîfî, 3/3, 407-412).

İhtilât, hadis rivayetinin sağlam bir şekilde yapılabilmesi açısından muhaddislerin üzerinde dikkatle durdukları bir konudur. Zira sika olarak bilinen bir râvinin ihtilâta maruz kaldığı bilinmezse, ihtilâttan sonra rivayet ettiği hatalı hadisler, râvi sika olarak bilindiğinden sahih kabul edilir. Hâlbuki râvi ihtilâttan sonra sikalık vasfını kaybetmiştir. Muhtelit, ihtilâttan sonra rivayet ettiği hadisler kabul edilmemiştir (Hatîb, 2012, 137; İbnü's-Salâh, 2012, 391-392; Uğur, 2000, XXI, 571).

Aşağıda ihtilat nedeniyle tenkit edilen bazı râvilere yer verilmiş ve söz konusu râvilerden Buhârî ve Müslim'in rivayet edip etmedikleri araştırılmıştır.

Buhârî ihtilat nedeniyle tenkit edilen Mûsâ b. Dihkân'dan *el-Câmi'u's-sahîh*'te rivayet etmeyip *el-Edebü'l-müfred* ve *Ref'u'l-yedeyn fi's-salât* adlı eserlerinde rivayet etmiştir. Müslim de söz konusu râviden rivayet etmemiştir (Buhârî, 1998, II, 659; İbn Hacer, ts., X, 305-306).

Atâ b. es-Sâib de (ö. 130/747) hayatının sonlarında ihtilât durumuna düşmüş, ancak Atâ'nın bu duruma düşmesinden önce kendisinden hadis işiten Süfyân es-Sevrî ve Şu'be b. Haccâc gibi büyük talebelerinin Atâ'dan yaptığı rivayetler onun sağlıklı dönemine ait rivayeti olarak kabul edilmiştir. Muhaddisler son yıllarında Atâ'dan hadis işitenlerin rivayetini ise terk etmişlerdir (Hatîb, 2012, 137; Tehânevî, 1984, 420). Buhârî de Atâ b. es-Sâib'i *ed-Duafâu's-sağîr*'de zikretmiş (Buhârî, 1986, 92) ve onun Saîd b. Cübeyr'den naklettiği bir hadisi mütâbaat olarak rivayet etmiştir. Müslim de Atâ'dan rivayet etmemiştir (Buhârî, 2011, Rikâk 53; İbn Hacer, 2000, 601; Kandemir, 1991, IV, 37).

Buhârî "منكر الحديث" lafzını kullandığı Abdullah b. Abdülazîz hakkında İbrahim b. Münzir'in Ebû Damre'den aktardığı "Abdullah'ın ihtilât ettiği" şeklindeki değerlendirmeyi de nakletmiştir (Buhârî, ts., V, 140; a.mlf., 1986, 68). Münekkitlerin Abdullah b. Abdülazîz'i tenkit ettikleri görülmektedir (İbn Hibbân, 1992, II, 8; İbnü'l-Cevzî, 1986, II, 130; Zehebî, 1995, IV, 138-139). Tenkit edilen bu râviden Buhârî ve Müslim'in rivayet etmediği tespit edilmiştir (Mizzî, 1994, XV, 240).

Yahya b. Maîn, Müslim b. Keysân'ın ihtilât ettiğini söylemiştir. Yahya el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî de Müslim'den rivayet etmemişlerdir. Şu'be ve Süfyân es-Sevrî ise ondan tahdis etmişlerdir (İbn Ebî Hâtim, 1953: VIII, 192; İbn Hibbân, 1992: III, 8). Buhârî, Müslim b. Keysân hakkında "يتكلمون فيه" (Münekkitler Müslim'i tenkit etmişlerdir) lafzını kullanmış (Buhârî, ts., VII, 271; a.mlf., 1986, 111) ve ondan rivayet etmemiştir. Müslim de mezkûr râviden rivayet etmemiştir (Mizzî, 1994, XXVII, 533-534). Bu veriler ışığında Buhârî ve Müslim'in ihtilât nedeniyle tenkit edilen râvilerden rivayet etmediği söylenebilir. Ancak *Sahîhayn*'da muhtelit râvilerden ihtilâtından sonra da hadis dinleyen râviler vasıtasıyla rivâyet edildiği tespit edilmiş, ancak Buhârî ve Müslim'in bu râvilerin hadislerini eleyerek, sika râvilerin muvafakat etmesi, aynı hadisin muhtelit ihtilâtından önceki dönemine yetişen zayıf da olsa başka bir râvi tarafından da rivâyet edilmiş olması veya başka karînelerle sahih olduğunu tespit ettikleri rivayetlerini seçmiş oldukları ifade edilmiştir (Kaya, 2011, 96).

2.4. Vehim

Sözlükte "insanın hatırına düşen, aklına gelen şey; doğru zannederek bir şeyi yanlış yapmak, yanılmak" anlamlarındaki vehm (çoğulu evhâm) hadis terimi olarak en genel anlamıyla râvinin kasıtlı olmaksızın hata yapmasını ifade eder. Bu yanılma hadisin yazılması ve ezberlenmesi sırasında meydana gelen ziyade, noksan, tahrif, tağyir gibi yanlışlıkları içine alır. Vehim râvinin zabt sıfatını zedelediği için cerh sebeplerinden biridir; ancak râvi devamlı surette yanılmadıkça bu kusur onun bütün rivayetlerini reddetmeyi gerektirmez (Erul, 2012: XL, 616). Vehim, râvinin hadisi hep zanla, bazen böyle bazen şöyle yani tereddütlü rivayet etmesidir. Bu durum râvinin zabtının eksikliğini gösterir ve bu yönden cerhine sebep olur (İbn Hacer, 2001, 113; Uğur, 2018, 419-420; Âşıkutlu, 1997, 134). Hadisin sened ve metninde bazı hatalar yapması râvinin hadisini muallel hale getirir. Örneğin râvinin mürsel veya munkatı bir hadisi vasletmek gibi isnatta ya da bir hadisi diğer bir hadise dâhil etmek gibi metinde yanılması ya da mevsûlü mürsel, merfûyu mevkûf olarak rivayet etmek, sika bir râvi yerine zayıf râvi zikretmek gibi cerh edilmeyi gerektirecek bir hata yapması benzerinden illetler zikredilebilir. Bu konuda şaz ve münker rivayetleri çok olan ve fazlaca hata yapan râvilerin rivayetlerinin kabul edilmeyeceği ifade edilmiştir (Hatîb, 2012, 143-144; İbnü's-Salâh, 2012, 119; Ahmed Naim, 1987, 297). Nitekim Abdurrahman b. Mehdî vehmine sıkça rastlanan râvinin rivayetinin terk edileceğini söylemiştir (Râmhürmüzi, 1984, 406).

Vehim sonucu meydana gelen illet, çeşitli karineler yardımıyla titiz bir inceleme sonucu tespit edilebilir. Bu nedenle muallal hadislerin illetlerini ortaya çıkarmak ancak bu alanda uzman muhaddislerin işi olarak kabul edilmiştir. Bu konuda söz sahibi olanlar arasında Ali b. el-Medîni, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî yer almaktadır (Ahmed Naim, 1987, 177; Âşikkutlu, 1997, 135; Tekineş, 2000, XXII, 85).

Aşağıda vehim nedeniyle tenkit edilen bazı râvilerde yer verilmiş ve söz konusu râvilerden Buhârî ve Müslim'in rivayet edip etmedikleri araştırılmıştır.

Buhârî, Nu'mân b. Râşid hakkında onun sadûk olduğunu ifade etmekle birlikte hadisinde çok vehim olduğunu (في حديثه وهم كثير) belirtmiştir (Buhârî, ts.: VIII, 80; a.mlf., 1986, 117). Buhârî'nin mezkûr râviden ta'liken rivayet ettiği tespit edilmiştir (Buhârî, 2011, Meğâzî 31). Yapılan inceleme sonucunda Müslim'in de Nu'mân'dan rivayet etmediği görülmüştür. Bu konuda bir diğer örnekte ise Alî b. el-Medîni ve Yahya b. Saîd el-Kattân'ın çok zayıf olarak nitelediği İbrâhim b. İsmâil el-Ensâri hakkında Yahya b. Maîn "حديثه بشيئ ليس" (hadisi bir şey değildir) (Ukaylî, 1984, I, 43) başka bir yerde "ضعيف" (zayıf) (İbn Hacer, ts., I, 91) ifadesini kullanmıştır. Buhârî ise onun hakkında "كثير الوهم يكتب حديثه" (vehiminin çok olduğu bununla birlikte hadisinin yazıldığı) lafzını kullanmıştır (Buhârî, 1986, 16). Buhârî'nin İbn Mücemmi'den ta'liken rivayet ettiği, Müslim'in ise söz konusu râviden rivayet etmediği tespit edilmiştir (Mizzî, 1994, II, 47; İbn Hacer, ts., I, 91). Yine Buhârî, Yezîd b. Hayyân el-Belhî hakkında "Onun çok vehmi vardır" (عنده وهم كثير), başka bir yerde vehim yerine "غلط" lafzını kullanmıştır (Buhârî, 1986, II, 145-146). Buhârî, Abdurrahman b. İshak el-Kureşî ve Abdulcelil b. Atiyye el-Kaysî'nin bazen vehmettiğini (ربما وهم) nakletmektedir (Buhârî, ts., V, 258; VI, 123). Buhârî ve Müslim'in mezkûr râvilerden *es-Sahîh* adlı eserlerinde rivayet etmediği tespit edilmiştir (Mizzî, 1994, XXXII, 113; İbn Hacer, ts., VI, 97; IX, 281). Buhârî'nin vehim kusuruyla tenkit ettiği râvilerden *el-Câmi'u's-sahîh*'te ta'liken ya da *el-Edebü'l-müfred* gibi diğer eserlerinde rivayet ettiği anlaşılmaktadır.

Müslim *Kitâbu't-Temyîz* isimli eserinde "İsnadda olmayıp metinde vehimle nakledilen haberlerden örnek" başlığı altında şu rivayete yer vermiştir: Müslim, İbn Şihâb'ın (ö. 124/742) Zü'l-yedeyn kıssası ile ilgili olarak naklettiği rivayette Allah Resulünden bu konuda sahih olarak gelen haberler dolayısıyla içinde vehim olduğunu ve mahfûz² olmadığını ifade etmiştir. O, *Sahîh*'inde tahrir ettiği rivayetlerde Hz. Peygamber'in yanılmış olduğu namazı tamamladıktan sonra iki secde yaptığı geçmektedir (Müslim, 2010, Mesâcid ve Mevâdi'us-salât 98-99). Hâlbuki Müslim'in vehim olduğunu belirttiği rivayette Hz. Peygamber'in secde yapmadığı zikredilmektedir (İbn Huzeyme, 1980, II, 127). Müslim daha sonra Zü'l-yedeyn kıssasında Resulullah'ın secde ettiğinin meşhur rivayetler ile doğrulandığını ifade etmiştir. Zührî ise bu rivayette Hz. Peygamber'in yaptığı şeyi nefyettiğini söyleyerek vehmetmiştir (Müslim, 1982, 183). Müslim bu örnekte vehmin kimden kaynaklandığını tespit etmiş, bu konu ile ilgili olarak da sahih hadislerden delil getirmiştir. Delil getirdiği bu hadislerin *Sahîh*'inde yer alması Müslim'in bu alandaki otoritesi hakkında bir fikir vermektedir.

Sehiv secdesinin anlatıldığı rivayetlerde Hz. Peygamber'i uyaran şahıs hakkında üç lakab/isim yer almıştır. Bunların Zü'l-Yedeyn, Zü'ş-Şimâleyn ve Hirbâk'tır. İbn Abdilber (ö. 463/1071) Hz. Peygamber'in secde edişine yer verilmemesinin Zührî'den kaynaklanan büyük bir ızdırıp olduğunu, hadis ilmindeki konumuna rağmen Zührî'nin bu rivayette hata ettiğini ifade etmiştir (İbn Abdilber, 1967, I, 366). Beyhakî'de (ö. 458/1066) ilgili rivayetleri bir araya getirip değerlendirerek Zührî rivayetinde sehiv secdesinin terk edilmesinin hadisin metnindeki kusurlardan biri olduğunu belirtmiştir (Beyhakî, 1991, III, 301). Yapılan araştırmalar neticesinde Zü'l-Yedeyn ile Zü'ş-Şimâleyn'in farklı şahıslar olduğu, olayı nakleden kişinin Hirbâk ismindeki Zü'l-Yedeyn olduğu, Zührî'nin hem bu şahıs hem de sehiv secdesinin yapılmadığını nakletme ve rivayetinde yer vermeyerek terk etme hususlarında vehmettiği tespit edilmiştir (Çilek, 2017, 102).

"Metninde vehimle nakledilen haber" başlığı altında şu rivayet değerlendirilmiştir: İbn Abbâs (ö. 68/687-88) rivayet etmiştir: "Teyzem Meymüne'nin (ö. 51/671) evinde geceledim. Resulullah yastığın uzunlamasına taraf uzandı. Sonra kalktı abdest aldı. Biz uyurken o kalktı namaz kıldı. Ben sağ tarafında dururken namaz kılacağı esnada beni sol tarafına aldı." Müslim sika râvilerden bu haberin hilafına gelen sahih haberler nedeniyle hatalı olduğunu ve mahfûz olmadığını ifade etmiştir. Nitekim İbn Abbâs, Hz. Peygamber'in solunda kıyama durmuş, Resulullah da onu sağ tarafına çevirmiştir. Hz. Peygamber'in İbn Abbâs'tan nakledilen diğer haberlerdeki sünneti de bu şekildedir. İmamla birlikte bir kişi imamın solunda değil sağında durur.³ Daha sonra Müslim, tenkit ettiği rivayetin senedinde yer alan Kureyb'in ashabının Kureyb onun da İbn Abbâs kanalıyla nakledilen rivayeti zikredeceğini, bunun akabinde de İbn Abbâs'ın

² Şaz olan hadisin mukabili olarak makbul haberler arasında yer alan hadise mahfûz adı verilmiştir. bk. Koçyiğit, 2011, 45.

³ Müslim, *Kitâbu't-temyîz*, 184; Müslim, "Salâtu'l-müsâfirîn" 181. Buhârî'deki bu konu ile ilgili hadiste de İbn Abbâs'ın Hz. Peygamber'in sol tarafına durduğunu, Allah Resulünün de onu sağ tarafına çevirdiği rivayet edilmiştir. bk. Buhârî, "Vudû" 5.

ashabının İbn Abbâs'tan onların Kureyb'e muvafakatı ile ilgili diğer rivayetleri nakledeceğini belirtmiştir (Müslim, 1982, 184; a.mlf., 2010, Salâtu'l-müsâfirin, 181-193). Nakledilen bu rivayetlere göre Müslim'in hadis tenkitçiliğinde hadisteki hatanın hangi râviden kaynaklandığı diğer sahih rivayetlerle karşılaştırılarak ortaya konulmuştur.

Yukarıdaki rivayetin *Kitabu't-temyîz* dışında başka kaynaklarda yer almadığı belirtilmiştir. Yine maktûb hadise örnek verilebilecek bir rivayet için Müslim'in vehim, galat, gayr-u mahfûz ve hata şeklindeki rivayetleri kullanması bu kavramları aynı anlamda kullandığını göstermektedir (Çilek, 2017, 104).

"Bazı râvilerin vehmettiği haberlerden örnek" ile ilgili Ümmü Seleme'den (ö. 62/681) nakledildiğine göre Allah Resulu, Mekke'de Kurban bayramı günü sabah namazını kendisiyle birlikte ifa etmesini ona emretmiştir (Ebû Ya'lâ, 1988, XII, 432). Müslim bu rivayette Ebû Muâviye'den kaynaklanan bir vehmin olduğunu ifade etmiştir. Çünkü Allah Resulü kurban bayramının birinci günü haccettiği zaman sabah namazını Müzdelife'de kılmıştır. Bu, Hz. Peygamber'in sünneti idi. Bu şekilde olmakla birlikte Resulullah nasıl olur da Ümmü Seleme'ye Mekke'de sabah namazını kendisiyle birlikte kılmasını emreder? Allah Resulü o sırada Müzdelife'de namaz kılmıştır. Yine Müslim bu haberin muhal olduğunu belirtmiştir. Bu konu ile ilgili gelen sahih haber, Ebû Muâviye'den nakledenin rivayetidir. O da şu şekildedir: "Allah Resulü Kurban bayramının birinci günü Mekke'de ona sabah namazını kılmasını emretti." Yani onun sabah namazını kılmasından memnun olacağını işaret etmiştir. Ebû Muâviye "Kendisiyle beraber kılması" şeklinde rivayet ederek hadisin manasını bozmuştur. Daha sonra Müslim görüşünü delillendirmek için sahih rivayetleri zikredeceğini ifade etmiştir (Müslim, 1982, 186-187). Bu örnekte İmam Müslim, tenkit edilen rivayeti sünnete arz ettikten sonra ortaya çıkacak olan mantık hatasından dolayı diğer rivayet ve tarikleri göz önünde bulundurarak hatanın hangi râviden nasıl kaynaklandığını göstermiştir.

Ebû Muâviye'nin naklettiği bu rivayeti, hadis münekkitleri hem isnad hem de metin açısından eleştirmişlerdir. Ebû Muâviye'nin rivayeti mürsel değil muttasıldır. Hâlbuki diğer râviler hadisi mürsel olarak nakletmişlerdir. Ahmed b. Hanbel de hadisi, Ebû Muâviye'den başkasının muttasıl olarak nakletmediğini ifade edip bunun hata olduğunu belirtmiştir. Müslim, Hişâm b. Urv'e den hadisi nakleden râvilerin rivayetlerini birbirleriyle karşılaştırdığı söylenebilir. Hadisin metninde Ebû Muâviye ve Veki'nin diğer râvilere muhalefet etmesi sebebiyle onların hadislerinin hatalı olduğuna hükmetmiştir. Müslim, Ebû Muâviye'nin naklettiği hadisin isnâdı hakkında bir açıklamada bulunmasa da diğer hadis münekkitleri hadisin hem isnad hem de metin açısından illetli olduğunu belirtmişlerdir (Buhârî, ts., I, 74-75; Ayrıca bk. Aslan, 2018, 92).

"İbn Lehîa'nın (ö. 174/790) aşırı vehimlerinden örnek" ile ilgili olarak Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665) şöyle rivayet etmiştir: "Resulullah (as) mescidde hacamat yaptırdı." İbn Lehîa'ya bunun evinin içindeki mescid mi olduğunu sorunca Resulullah'ın mescidi cevabını vermiştir (İbn Hacer, ts.; II, 384). Müslim bu rivayetin her yönden fasit olduğunu, isnad ve metninde aşırı hata bulunduğunu ifade etmiştir. İbn Lehîa metinde tashîf⁴ yapan, isnadda gaflete düşen birisidir.⁵ Hadiste geçen "احتجم" fiili "احتجر" dir (Müslim, 1982, 187).

Müslim bu hadisteki sahih rivayetin Vüheyb'den nakledilen olduğunu ifade etmiş ve bu rivayetleri zikretmiştir. İbn Lehîa bu rivayette hata etmiştir. O bu hadisi Musa b. Ukbe'nin kitabından almıştır. Semâ ve arz olmaksızın kitaplardan hadis almak korkulacak bir alettir. Semâ ve arz⁶ râviyi tashîf ve buna benzer büyük hatalara düşmekten engeller. İbn Lehîa'nın nakletmiş olduğu rivayetin isnadındaki hataya gelince onun "Bana Musa b. Ukbe yazdı, O da Busr b. Saîd bana tahdis etti" ifadesidir. Musa bu hadisi Ebû'n-Nadr'dan işitmiştir. O da Busr b. Saîd'den rivayet etmiştir." (Müslim, 1982, 188). Burada Müslim, İbn Lehîa'nın rivayetteki hatasını ortaya koymuş ve bu hatanın nasıl ortaya çıktığını tespit etmiştir. Müslim, çoğunluğa muhâlif olması sebebiyle İbn Lehîa'nın hadisini tercih etmemiş, hatalı olduğunu söylemiştir.

"İsnad ve metnin her ikisinde vehimle nakledilen haberlerden örnek" başlığı altında Câbir'den rivayet edilen hadiste Resulullah şöyle demiştir: "Bismillah ve billah ve't-tehiyyatu lillah". Müslim bunun teşehhüdün bir rivayeti olduğunu ifade etmiştir. Teşehhüdün de isnadı ve metni tam olarak sabit değildir.

⁴ Tashîf, hadiste nokta, hareke veya harf yanlışı yapmak. (mutekaddimuna göre) Hadisi hocadan muteber bir öğrenme yoluyla değil de doğrudan doğruya kitaptan alıp nakletmek. bk. Aydın, 2009, 308.

⁵ Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Süfyân es-Sevri, Leys b. Sa'd ve Abdullah b. Vehb İbn Lehîa'yı güvenilir bir râvi olarak gösterirken Nesâî, Ebû Zûr'a İbn Maîn, İbn Adî ve İbn Ebî Hâtîm gibi cerh-ta'dîl âlimleri ise onu zayıf saymışlardır. bk. İbn Ebî Hâtîm, 1953: V, 145-148; İbnü'l-Cevzi, 1986: II, 136-137; Dalgın, 1999: XX, 158-159.

⁶ Terim olarak semâ, şeyhin hadisleri okuması, talebenin veya talebelerin de bizzat şeyhten işiterek hadisleri alması anlamındadır. Kıraat ise, talebenin bizzat şeyhe okuması veya başkasının okuduğunu işitmek suretiyle hadisi almasıdır. Talebenin okuduğunu şeyhe arz etmesi sebebiyle muhaddislerin çoğu kıraata arz da demişlerdir. bk. İbnü's-Salâh, 2012, 132 vd.; Ahmed Naim, 1987, 400 vd.; Yücel, 2014, 64.

Sabit olan Leys'in Abdurrahman b. Humeyd'den rivayet ettiği'dir. Bu rivayetlerin bir kısmı birbirlerini desteklemektedir (Müslim, 2010: Salât 60). Bu rivayette Leys, teşehhüdünü anlatırken "bismillah ve billah" kısmını zikretmemiştir. Başta zikredilen hadisin isnadında yer alan Eymen'in hafızasından dolayı rivayetdeki vehim ortaya çıkmış, Abdurrahman ve Leys'in hilafına Eymen'in metindeki ziyadesine vehim dâhil olmuştur. Onun yapmış olduğu bu ziyade de sabit değildir. Müslim'e göre Resulullah'tan teşehhüdle ilgili sahih hadisler rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerde Eymen'in naklettiği "Bismillah ve billah" ile sonunda ziyade olarak zikrettiği "Allah'tan cenneti istiyorum, cehennemden ona sığınıyorum" cümlesi yoktur (Müslim, 2010, Salât 60). Haberlerdeki ziyade, rivayetlerinde vehim olmayan hâfizlardan gelirse kabul edilir (Müslim, 1982, 189). Ancak hadis münekkitleri genel itibariyle Eymen'in güvenilir biri olduğunu belirtse de özellikle Ya'kûb b. Şeybe, Ebû Hâtim, İbn Hibbân ve Dârekutnî, onu, diğer râvilerin hadislerine muhalefet eden ferd hadisler nakletmesi sebebiyle cerh etmişlerdir (İbn Ebî Hâtim, 1953, II, 319; İbn Adî, 1984, II, 145; Mizzî, 1994, III, 449). Müslim'in onun yaptığı ziyâdeyi kabul etmemesinin sebebinin de bu olması muhtemeldir. Müslim, Eymen'in Ebû'z-Zübeyr'in önde gelen talebelerine muhalefet etmesi sebebiyle hadisin hatalı olduğunu söylemiştir. Bu husus hem kendisinden önceki hem de sonraki hadis münekkitleri tarafından da belirtilmiş, hadis aynı gerekçelerle illetli kabul edilmiştir (Aslan, 2018, 114, 116).

"Hıfzedilmeyen metnin vehimle nakledilmesi" başlığı ile ilgili Büşeyr b. Yesâr bildiriyor: Ensâr'dan Sehl b. Ebî Hasme adında biri bana şöyle anlattı. Kabilemden birkaç kişi Hayber'e gitti ve her biri bir tarafa dağıldı. Ancak daha sonra içlerinden birinin öldürüldüğünü gördüler. Ölmüş olan arkadaşlarını yanlarında gördükleri kimselere, "Arkadaşımızı siz öldürdünüz!" dediler. Ancak onlar, "Onu biz öldürmedik! Kimin öldürdüğünü de bilmiyoruz!" karşılığını verdiler. Bunun üzerine ölenin arkadaşları Hz. Peygamber'in (as) yanına gelip, "Ey Allah'ın Nebisi! Hayber'e gittik, ancak daha sonra içimizden birinin ölüsüyle karşılaştık!" dediler. Resulullah onlara, "İçinizden en büyük olanı konuşsun." buyurdu ve şöyle devam etti: "Onu kim öldürdüyse, onun öldürdüğüne dair delil getirirsiniz." Ölenin arkadaşları "Delilimiz yok" deyince Resulullah "O zaman onlar (öldürdüğünü iddia ettiğiniz kişiler öldürmediklerine dair) yemin ederler." buyurdu. Ölenin arkadaşları, "Biz Yahudilerin edeceği yemini kabul etmeyiz." dediklerinde Resulullah ölen müslümanın kanının heder olmasını istemediği için diyeti olarak zekât mallarından olan yüz deve verdi." (Buhârî, 2011, Diyât 22; İbn Huzeyme, 1980, IV, 77). Müslim, Saïd b. Ubeyd'in hadisi düzgün bir şekilde ezberlemediğini ifade etmiştir. O, Resulullah'ın hükmünün konulduğu cihette gaflet etmiştir. Bu habere vehim dâhil olmuştur (Müslim, 1982, 192). Bu rivayette "Ona diyet olarak sadaka develerinden yüz deve verdi" cümlesi ulemadan bazılarının göre râvilerin hatasıdır. Çünkü farz olan sadaka yani zekât, böyle bir yere sarf edilemez. Zekâtın verileceği yerleri Allah Teâlâ bildirmiştir. Şafîilerden Ebû İshak el-Mervezî bu hadisin zahiriyle istidlâl ederek zekât develerinden diyet verilebileceğine kail olmuşsa da cumhur ulemaya göre bu doğru değildir. Resulullah (as) o yüz deveyi, zekât olarak verilen fakirlerden satın almış da vermiştir. Nevevî (ö. 676/1277), "Muhtâr olan kavil, hikâye ettiğimiz cumhur kavlidir ki o da Resulullah'ın bu develeri sadaka develerinden satın almış olmasıdır." demiştir (Nevevî, 1929, XI, 148; Davudoğlu, 2013, IV, 3478). Müellif, kasâme hadisinin doğru rivayetlerini zikredebildiğini belirtir. Zikrettiği iki rivayette de Hz. Peygamber'in davacılarından delil istemediği, ilk olarak davacıların yemin etmesini istediği, onlar yemin etmeyince de yahudilerin yemin etmesi gerektiğini belirttiği yer alır. Müslim bütün bu rivayetleri aktardıktan sonra "Bu haberlerin Saïd'in rivayetine muhalif olarak birbirlerini destekleyici manada gelmesi, Saïd'in kasâme hadisinde hata yapıp vehmettiğini gösterir. Hadis râvilerinin hâfiz olanları ile olmayanlarını ayırt edebilen kimseler için, Yahya b. Saïd'in, Saïd b. Ubeyd'den daha hâfız, hadis ilmi ve onunla ilgili konularda ondan daha yüksek mertebede olduğunu bilmek zor değildir" demiştir. Bu ifadeler müellifin, Büşeyr b. Yesâr'ın iki râvisinin hadislerini muâraza ederek bir sonuca ulaştığını, sonrasında naklettiği bilgilerin ise destekleyici mahiyette olduğunu göstermektedir (Aslan, 2018, 95).

Bu değerlendirmeler ışığında Buhârî ve Müslim'in vehim nedeniyle tenkit edilen râvilerden genel olarak rivayet etmediği söylenebilir. Çok az sayılabilecek bazı rivayetler ise mütâbaât türünden olup asıl değildir. Müslim'in *Kitâbu't-temyîz*'de vehim nedeniyle bazı râvi ve rivayetleri tenkit ettiği görülmektedir. Rivayetler arasında mukayese yapılarak çeşitli sonuçlara ulaştığı ifade edilebilir. Sahih haberlere muhalefet, çoğunluğun rivayetine muhalefet gibi çeşitli karşılaştırmalar yapılmıştır.

2.5. Muhalefet

Zayıf bir râvinin sika râvilere veya sika bir râvinin kendisinden daha sika râvilerin rivayetine aykırı hadis rivayet etmesi, hadis istilâhında muhalefet olarak adlandırılır (Zerkeşî, 1998: I, 98; Ahmed Naim, 1987, 299; Âşıkutlu, 1997, 136). Muhalefet, râvinin vehim ve hatasından kaynaklandığı için zabt ehliyetine zarar veren bir kusurdur. Râvinin nakletmiş olduğu çoğu rivayetler sika kimselerin rivayetlerine aykırı ise bu râvi ve rivayetleri münker ve şaz olarak adlandırılır yani zayıf kabul edilir. Ancak bu muhalefet az ise bu durum onun zabtına zarar vermez (İbnü's-Salâh, 2012, 76-80; Melibârî, 2015, 121; Koçyiğit, 1980, 264). Yapılan

araştırmalarda *el-Câmi'u's-sahîh*'te muhalefet sebebiyle tenkit edilen hadislerin nadir olduğu bir başka değerlendirmeye göre hiç bulunmadığı ifade edilmiştir (Uğur, 2005, 107-108; Polat, 1996, 90; Şahyar, 2011, 229-230; Bu konuda farklı değerlendirmeler için bk. Köktaş, 2009, 109-110; Bilen, 2013, 307).

Muhalefet meydana geliş şekillerine göre, idrac sebebiyle muhalefet, kalb sebebiyle muhalefet, muttasıl bir isnadın ortasına bir râvi eklemek suretiyle meydana gelen muhalefet ve ızdırâb sebebiyle muhalefet şeklinde değişik türlere ayrılmıştır (İbn Hacer, 2001, 114 vd.; Koçyiğit, 2011, 94-95; Âşıkkutlu, 1997, 136-137).

Muhalefet şekillerinden biri olan ızdırâb sebebiyle nakledilen hadise muzdarib hadis denir. Muzdarib hadis birbirlerine yakın ama farklı şekillerde rivayet edilen, aralarında çelişki ve tutarsızlık bulunan, aralarını cem' etme ya da birini diğerine tercih etme imkânı bulunmayan hadislerdir (İbnü's-Salâh, 2012, 93-94). ızdırâb hadisin senedinde de metninde de olabilir ama çoğunlukla senedde olur (İbn Hacer, 2001, 117).

İbn Hacer'e göre hadiste hâfızların ihtilafı ancak iki şartla muzdarib olarak kabul edilebilir: Birincisi, ihtilaf şekillerinin eşit oluşu yani birinin diğerine tercih edilemez olmasıdır. Rivayetlerden biri tercih edilecek olursa o rivayet diğerine takdim edilir. Sahih rivayet mercûh rivayet sebebiyle muallal kabul edilemez. İkincisi ise muhaddislerin kaidelerine göre aralarında cem' yapılmasının imkânsızlığıdır. Büyük bir ihtimalle râvi bu hadisi iyi zabt etmemiş demektir. Bu durumda sadece o rivayet hakkında ızdırâb ile hüküm verilebilir. Bununla birlikte sadece ihtilaf sebebiyle hadisin illetli kabul edilmesi zedeleyici değildir. Sadece ihtilaftan dolayı zayıflığı gerektiren bir ızdırâb hali söz konusu olamaz (İbn Hacer, 2000, 507-509; Ayrıca bk. Tehânevî, 1984, 165).

Alauddîn el-Mardîni de (ö. 750/1350) *el-Cevheru'n-nakiy* adlı eserinde, "Güvenilir bir râvi senedi sağlam olarak naklederse ona itimad edileceğini, ihtilafa aldırış edilmeyeceğini" ifade etmiştir. Beyhâkî *Sünen* kitabının başında "ماؤه هو الطهور" (Denizin suyu temizdir) hadisinde aradaki ihtilafı açıklamış, sonra da şöyle demiştir: "Ancak bu hadisin isnadını sağlam olarak nakleden kişi güvenilir bir râvi olan İmâm Mâlik'tir. İmâm Mâlik bu hadisi *Muvatta* isimli kitabına almıştır. Ebû Dâvûd da bunu *Sünen*'inde tahrir etmiştir." (İbnü't-Türkmânî, 1925, 1; 144; Tehânevî, 1984, 165-166).

Süyûtî İbn Hacer'den ızdırâbın bazen sahih hadislerde de olabileceğini nakletmiştir. Bir râvinin isminde, babasının isminde veya nispetinde ihtilaf bulunursa ve râvi sika ise hadis hakkında sahih diye hükmedilir. Bu rivayet muzdarib olarak adlandırılabilir bile bu ihtilafın bir zararı olmaz. *Sahîhayn*'da böyle pek çok hadisin olduğu ifade edilmiştir (Süyûtî, 2009, 153; krş, Melibârî, 2015, 164).

Buhârî bazı râvilerin nakletmiş olduğu hadislerde ızdırâb olduğunu ifade etmiştir. Tespitlerimize göre Buhârî'nin hadisinde ızdırâb nedeniyle eleştirdiği râviler Mihrân b. Ebû Ömer,⁷ Muhammed b. Müyesser es-Sağânî⁸ ve Bısr b. Nümeyr el-Basrî'dir (Buhârî, ts., II, 84-85). Buhârî ve Müslim'in bu râvilerden rivayet etmediği tespit edilmiştir (Mizzî, 1994, 156-158; XXI, 537; XXVIII, 597; İbn Hacer, ts., IX, 427; X, 291-292). Buhârî'nin, hadisindeki ızdırâb sebebiyle tenkit ettiği râviler hakkında diğer münekkitlerin de farklı tenkitlerinin olduğu görülmektedir. Yine Buhârî'nin tenkit edilen bu râvilerden *el-Câmi'u's-sahîh*'te rivayet etmediği de anlaşılmaktadır.

Kitâbu't-temyîz'de Enes'in rivayetinde "Hz. Peygamber, ashabından birini gördü. Ona "evlendin mi?" diye sordu. O da "hayır" cevabını verdi." Rivayetin devamında "evlenecek bir şeyim yok" dedi. Allah Resulü de "Kul huvallahu ehad'i de mi bilmiyorsun" dedi (Müslim, 2010: Salâtu'l-müsâfirîn, 259) İbn Verdân'ın rivayetinde ihlas suresinin Kur'an'ın dörtte birine denk olduğu zikredilmiştir. Müslim bu haberin meşhur sabit habere muhalif olduğunu ifade etmiştir. Nitekim Müslim bu bağlamda ihlas suresinin Kur'an'ın üçte birine denk olduğu ile ilgili bazı rivayetleri nakletmiştir (Müslim, 1982, 194-195). İbn Verdân hakkında cerh-ta'dîl âlimlerinin olumlu kanaatte olmadıkları görülmektedir. Müslim'in de onun hakkında her ne kadar açıkça ifade etmese de olumsuz düşündüğü anlaşılmaktadır (İbn Hibbân, 1992, I, 336; Çilek, 2017, 108-109). Müslim burada sekiz isnad zikreder. Bu verilen isnâdlara bakıldığında müellifin, Enes tarihini değil konuyla ilgili nakledilen rivayetlerin tamamını birbirleriyle karşılaştırdığı görülür. Dolayısıyla Müslim, bu hadiste hatayı belli bir isnadın farklılaştığı tabakadaki râvilerin rivayetlerini karşılaştırarak tespit etmemiş, hadisin anlamını esas alıp konuyla ilgili nakledilen rivayetleri birbirleriyle karşılaştırmıştır (Aslan, 2018, 81).

⁷ Buhârî, ts.: VII, 429. Bu râvi hakkında Yahya b. Maîn, Ebû Hâtîm ve İbn Hibbân sika lafzını kullanmıştır. Nesâî ise kuvvetli olmadığını ifade etmiştir. bk. İbn Ebî Hâtîm, 1953, VIII, 301-302; Zehebî, 1995, VI, 532.

⁸ Buhârî, ts.: I, 245. Bu râvinin Mürcî olmakla birlikte sadûk olduğu ifade edilmiştir. Yahya b. Maîn ise onun hakkında "ليس بشيء" ve "ضعيف" değerlendirmesinde bulunmuştur. Nesâî de sika olmadığını söylemiştir. bk. Nesâî, 1986, 234; İbnü'l-Cevzî, 1986, III, 103.

Konuyla ilgili bir başka rivayet Ebû Hureyre'den nakledilmiştir: "Bir adam Peygamber'in yanında zifiri karanlık basıncaya kadar oturmuş. Sonra evine dönmüş, çocukları o sırada uyumuşlardı. Karısı ona yemeği getirmiş. Adam çocuklarından dolayı yemek yememeye yemin etmişti, sonra fikrini değiştirerek yemeği yemiş. Bunun üzerine Resulullah'a gelerek meseleyi ona anlatmış. Allah Resulü, 'Bir kimse bir şeye yemin eder de başka bir şeyi ondan daha hayırlı görürse, o (başka) işi yapsın, yemininden dolayı da keffaret versin.'" (Müslim, 2010: Eymân 11). Müslim yemin eden kişinin daha iyi bir şey gördüğünde yeminini bozduktan sonra keffaretin gerekli olacağı ile ilgili sabit hadisleri zikretmiştir (Ahmed. b. Hanbel, 1995, XXX, 187). Müslim daha sonra bu haberlere muhalif rivayetlere yer vermiştir. Mesela Yahya b. Ubeydullah keffaretin o hayırlı şeyi yapmakla olacağı ile ilgili bir rivayet nakletmiştir. Müslim Ehl-i hadisin, Yahya'nın bu rivayetini terk ettiğini zikretmiştir (Müslim, 1982, 204, 206).

Sonuç

İmam Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh* adlı eserinin *Mukaddime'si* ile *Kitâbu't-temyîz* adlı eseri hadis ilminin erken dönem metinleri olarak kabul edilmektedir. Hicri üçüncü asırdaki tenkit faaliyetine dair örnekler vermekte olan *Kitâbu't-temyîz* adlı eser İmam Müslim'in ilmî kişiliği ve hadis tenkit faaliyeti hakkında bir fikir vermesi bakımından önem arz etmektedir. Eserde pek çok rivayetin sened ve metninde bulunan kusurlar incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Müslim *el-Câmi'u's-sahîh*'inin *Mukaddime'si*nde sadece güvenilir olmanın yeterli olamayacağını çeşitli rivayetlerle ortaya koymaktadır. Râvinin zabt bakımından problemlili olmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Müslim, hadisleri çoğunlukla münker ve hatalı olan kimselerin hadislerini rivayet etmekten uzak durduğunu, zayıf râvilerden rivayette bulunmaktan nehîy ve rivayetleri alırken ihtiyat gösterilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Yine müellif, zabt bakımından tenkitleri ifade eden vehim, galat, tashîf ve gayru mahfûz gibi ıstılahları kullanmakta ve sened ve metinde mezkûr ıstılahlarla ilgili tenkitlere yer vermektedir. Eserde rivayetler arasında mukayese, mukabele ve karşılaştırma yapılarak çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır.

Gaflet nedeniyle tenkit edilen bazı râvilerden Buhârî ve Müslim'in rivayet edip etmediği hususunda Buhârî'nin rivayet etmediği, Müslim'in ise rivayet ettiği tespit edilmiştir. Bu da Müslim'de Buhârî'ye göre daha fazla tenkit edilen râvinin yer aldığını gösteren belgelerden birisi olarak değerlendirilebilir.

Buhârî ve Müslim'in ihtilât nedeniyle tenkit edilen bazı râvilerden rivayet etmediği belirlenmiş olmakla birlikte *Sahîhayn*'da muhtelit râvilerden ihtilâtlarından sonra hadis dinleyen kişilerden pek sık olmasa da rivayet ettikleri bir vakia olarak belirtilmiştir. Ama Buhârî ve Müslim, ihtilâtın fahiş olmayışı, muhtelitin hocasıyla uzun süren beraberliği, râvinin hocasının hadisleri söz konusu olduğunda en mutemet kişi konumunda olması, sika râvilerle muvafakat etmesi, aynı hadisi kendisinden ihtilâtından önce hadis dinleyen zayıf da olsa başka bir râvinin de rivayet etmesi gibi haklı gerekçelerle sahih olduğuna kesin gözüyle baktıkları hadisleri tahric ettikleri belirtilmiştir.

Müslim'in vehim nedeniyle tenkit edilen râvilerden genel olarak rivayet etmediği tespit edilmiştir. Çok az sayılabilecek bazı rivayetler ise mütâbaât türünden olup asıl değildir. Müslim'in *Kitâbu't-temyîz*'de vehim nedeniyle bazı râvi ve rivayetleri tenkit ettiği görülmektedir. Rivayetler arasında mukayese yapılarak çeşitli sonuçlara ulaştığı ifade edilebilir. Sahîh haberlere muhalefet, çoğunluğun rivayetine muhalefet gibi çeşitli karşılaştırmalar yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- A'zamî, M. Mustafa (1990). *Menhecû'n-nakd 'inde'l-muhaddisîn neş'etuhu ve Târîhuhu*. Riyad: Mektebetu'l-kevser.
- Aslan, Muhammed İktbal (2018). *Müslim'in Kitâbu't-Temyîz'i ve Hadis İlmî Açısından Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Âşikkutlu, Emin (2011). Telkin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV. Yayınları, XLI, 406-407.
- Âşikkutlu, Emin (1997). *Hadiste Ricâl Tenkidi: Cerh ve Ta'dîl İlmî*. İstanbul: MÜİFAV. Yayınları.
- Aydınlı, Abdullah (2009). *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: MÜİFAV. Yayınları.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî (1991). *Ma'rîfetü's-sünen ve'l-âsâr*. thk: Abdülmü'tî Emîn Kal'acı, Kahire: Dâru'l-vefâ,
- Bilen, Mehmet (2013). *İbn Hacer'in Buhârî Savunusu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî (2011). *el-Câmi'u'l-müsnedi's-sahîhi'l-muhtasar min umûri Resûlillâhi sallallahü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*. thk. Şu'ayb Arnaût vd., Beyrut: er-Risâletu'l-âlemiyye.
- _____ (1986). *Kitâbu'd-Duafâ'i's-sağîr*. (Nesâi'nin *ed-Duafâ'i'si* ile birlikte), thk. Mahmud İbrâhim Zâyed, Beyrut: Dâru'l-ma'rife.
- _____ (ts.). *Kitâbu't-Târîhi'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye.
- _____ (1986). *et-Târîhu's-sağîr*. thk. Mahmut İbrâhim Zayed, Hadislerinin Fihristi: Yûsuf Mar'âşî, Beyrut: Dâru'l-ma'rife.
- Çilek, Mehmet (2017). *İmam Müslim ve Kitâbü't-Temyîz Adlı Eseri*. Ankara: Fecr: Yayınları.
- Dalgın, Nihat (1999). İbn Lehîa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV. Yayınları, XX, 158-159.

- Davudoğlu, Ahmed (2013). *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. İstanbul: Işık Yayınları.
- Ebü Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. Müsennâ et-Temimî el-Mevsilî (1988). *Müsned-ü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*. thk. Hüseyin Selim Esed, Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-turâs.
- Efendioğlu, Mehmet (2006). Münker. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV. Yayınları, XXXII, 13.
- Erul, Bünyamin (2012). "Vehim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV. Yayınları, XLI, 616.
- _____ (2013). *Zabıt Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV. Yayınları, XLII, 61.
- Hammâde, Faruk (1997). *el-Menhecû'l-İslâmî fi'l-cerh ve't-ta'dîl*. Riyad: Dâru't-taybe.
- Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî (2012). *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*. thk. Zekeriyya Umeyrât, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (1967). *et-Temhîd limâ fi'l-Muwatta mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed b. Abdülkebîr, el-Bekrî, Fas: Vakıflar Umûm ve İslam İşleri Bakanlığı.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî (1984). *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*. thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut: Dâru'l-fikr.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris (1953). *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ts.). *Etrâfu Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Züheyr b. Nâsır, Beyrut: Dâru İbn Kesîr.
- _____ (2001). *Nüzhetu'n-nazar fi tavdîhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. thk. Abdullah b. Dayfullah er-Rahîlî, Riyad: Mektebetu Melik Fahd el-vataniyye.
- _____ (2000). *Hedyu's-sâri mukaddimetu fethi'l-bâri şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Dimeşk: Dâru'l-feyhâ.
- _____ (ts.). *Tehzîbu't-tehzîb*. thk. Âdil Mürşid, İbrahim Zeybek, Beyrut: Müessesetu'r-risâle.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (1995). *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu'ayb el-Arnaût-Âdil Mürşid, Beyrut: Müessesetu'r-risâle.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (1992). *Kitâbu'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-Duafâ ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmud İbrahim Zâyed, Beyrut: Dâru'l-ma'rife.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk es-Sülemî en-Nisâbü'rî (1980). *Sahîh-u İbn Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zâmî, Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (2013). *Sünenü İbn Mâce*. Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî (ts.). *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru-sadr.
- İbn Receb el-Hanbelî, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dimaşkî (ts.). *Şerhu ileli't-Tirmizî*. thk. Nüreddîn İtr, Dâru'l-melâh.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (2004). *el-Musannef*. thk. Muhammed b. Abdullah el-Cuma-Muhammed b. İbrahim el-Lahîdân, Riyad: Mektebetu'r-rüşd.
- İbnü'l Cevzî, Ebî'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (1986). *Kitâbu'd-Duafâ ve'l-metrûkîn*. thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî (2012). *Mukaddimetu İbnü's-Salâh*. thk. Nüreddîn İtr, Dimeşk: Dâru'l-fikr.
- İbnü't-Türkmânî, Alauddîn Ali b. Osman el-Mardîni (1925). *el-Cevheru'n-nakiy*. (Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ* adlı eserinin zeylinde), Hindistan: Meclisu dâireti'l-me'arif.
- İbrahim Mustafa vd. (ts.). *el-Mu'cemu'l-vasît*. İstanbul: el-Mektebetu'l-İslâmiyye.
- Kandemir, M. Yaşar (1991). Atâ b. Sâib. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV. Yayınları, IV, 37.
- Kaya, Mehmet Fatih (2011). *Hadis Usûlünde İhtilâl*. İstanbul: Rihle Kitap.
- Keskin, Yusuf Ziya (2003). *Buhârî'nin et-Târîhu'l-kebîr'ine Yönelik Tenkitler*. 3/2, ss. 103-120.
- Koçyiğit, Talat (2009). İslam Hadisinde İsnad ve Hadis Râvilerinin Cerhi. *Makaleler*, Konya: Hüner Yayınevi.
- _____ (2011). *Hadis Usulü*. Ankara: TDV. Yayınları.
- _____ (1980). *Hadis Istılahları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Köktaş, Yavuz (2009). *Fethu'l-Bârî ve Umdetu'l-Kârî'nin Metin Tahlîli Açısından İncelenmesi*. İstanbul: İSAM. Yayınları.
- Melibârî, Hamza b. Muhammed (2015). *Hadis Usulüne Yeni Yaklaşımlar*. çev. Muhittin Düzenli-Ayhan Ak, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf (1994). *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Müessesetu'r-risâle.
- Muhtâr Nusayra (ts.). *el-İhtilâl mefhumuhu ve tatbikâtuhu 'inde'l-muhaddisîn*. Câmî'atü'l-Emîr Abdülkâdir.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (2010). *Sahîhu Müslim*, Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- _____ (1982). *Kitâbu't-temyîz*. Muhammed Mustafa el-A'zâmî'nin *Menhecû'n-nakd inde'l-muhaddisîn neş'etuhu ve târîhuhu* içinde, Riyad: Şirketu't-tibaâtî'l-Arabiyye.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Ali (1986). *Kitâbu'd-Duafâ ve'l-metrûkîn*, (Buhârî'nin *Kitâbu'd-Duafâi's-sağîr'i* ile birlikte), thk. Mahmud İbrâhîm Zayed, Beyrut: Dâru'l-ma'rife.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî (1985). *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-Beşîrî'n-nezîr*, thk. Muhammed Osman, Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî.
- _____ (1929). *el-Minhâc şerhu Sahîh'i Müslim b. Haccâc*, Mısır: el-Matba'atu'l-Mısıriyye.
- Özaşar, M. Emin (2009). Simâk b. Harb. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV. Yayınları, XXXVII, 209.
- Polat, Salahattin (1996). Galat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV. Yayınları, XIII, 300.
- _____ (1996). Gaflet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV. Yayınları, XIII, 285.
- _____ (1996). Buhârî'nin Sahîh'ine Yapılan Tenkitler. *Uluslararası Sempozyum*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir (2014). *Muhtârü's-sihâh*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife.

- Sarı, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl (ts.). *Tavzîhu'l-efkâr li-me'ânî tenkihi'l-enzâr*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhumejd, el-Medînetu'l-Münevver: el-Mektebetu's-Selefiyye.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şafîi (2009). *Tedribu'r-râvi fi şerhi takrîbi'n-Nevevî*. Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- Şahyar, Ayşe Esra Ağırakça (2011). *Zayıf Hadis Rivayeti*. İstanbul: Akdem Yayınları.
- Tahhân, Mahmud (1994). *Teyşîru mustalâhi'l-hadis*. İskenderiyye: Merkezu'l-Medenî li'd-dirâsât.
- _____ (1996). *Usûlü't-tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd*. Riyad: Mektebetü'l-me'arif.
- Tehânevî, Zafer Ahmed (1984). *Kavâ'id fi ulûmi'l-hadis*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Beyrut: Mektebü'l-matbu'âtî'l-İslâmiyye.
- Tehîfî, Abdulmuhsin b. Abdullah (ts.). *İhtilâtu'r-râvî derecâtuhu ve vesâilu temyizi ehâdisihi ve hükmü rivâyetihî*. *Havliyyetu merkezi'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 3/3, ss. 407-412.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre , (ts.). *Sünenü't-Tirmizî*. haz. Muhammed Nâsîrüddîn el-Elbânî, Riyad: el-Mektebetu'l-me'arif.
- Uğur, Mücteba (2000). *İhtilât. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV. Yayınları, XXI, 571.
- _____ (2018). *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV. Yayınları.
- _____ (2005). *İmâm Buhârî*. Ankara: TDV. Yayınları.
- Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd (1984). *Kitâbu'd-Duaî'î'l-kebîr*. hk. Abdulmu'tî Emin Kal'aci, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye.
- Yücel, Ahmet (2014). *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: İFAV. Yayınları.
- _____ (2013). *Hadis Usûlü*. İstanbul: İFAV. Yayınları.
- Zebîdî, Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed Abdillatif (1987). *Sahih'i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*. trc. Ahmed Naim, Ankara: DİB. Yayınları.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkı (1995). *Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Şeyh Ali Muhammed Muavvad, Şeyh Âdil Ahmed Abdulmecid, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye.
- Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türki el-Mısri el-Minhâcî eş-Şafîi (1998). *en-Nüket 'âlâ mukaddimeti İbnü's-Salâh*. tah. Zeynel'abidin b. Muhammed Belâ Ferîc, Riyad: Mektebetu advâu's-selef.